
Розділ 3

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ МОВНОЇ ЕКОЛОГІЇ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИКЛАДАННЯ МОВ

А. І. Мисечко

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
(Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова)

БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ МОВУ В ОДЕСІ НАПРИКІНЦІ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В Одесі часто-густо побутує традиційна думка, що місто завжди було російськомовним, або іноземномовним, але не україномовним, і тому не варто звертати уваги на селянську мову, тим більше, вивчати її. Проте глибоке дослідження показує, що у місті завжди була поширена українська мова, навіть тоді, коли воно було ще турецькою фортецею під назвою Хаджибей.

Адже не випадково, що перша українська книжка в Одесі вийшла ще у 1831 році під назвою “Микола Коваль” (малоросійська повість нинішнього часу) загадкового автора Миколи Венгера¹.

Українофільський рух в Одесі був завжди. Сюди приїздили або постійно проживали члени Кирило-Мефодіївського товариства: Микола Іванович Костомаров, Микола Іванович Гулак, Микола Іванович Савич. Існує навіть легенда (не підтверджена документально), що і Тарас Шевченко бував в Одесі.

У другій половині ХІХ ст. за сприятливих умов в Одесі було створено українську громаду, яка плідно діяла, організовуючи українське життя в місті². Перш за все громада дбала про вшанування життя і творчості Т. Шевченка. Щорічно громада нелегально проводила шевченківські вечори, сприяла розвитку українського театру, виданню українських книг і підготовці талановитої молоді для праці на українській ниві. Одеська громада складалася пере-

важно з міської інтелігенції. Членом одеської громади був і редактор "Одеського вісника" П. О. Зелений. Слід зазначити, що газету передплачували на півдні України і на північному Кавказі, тобто вона мала регіональний попит. Редакція "Одеського вісника" збирала кошти на пам'ятник Т. Шевченкові, популяризувала його творчість³.

У 1882 році редактор газети Павло Зелений домагався видання, як додатку до "Одеського вісника", українською мовою під назвою "Землероб" для українських селян, проте влада це видання не дозволила⁴.

Через неможливість дозволених способів поширення української мови в Одесі українське громадянство намагалося збирати українську термінологію, фольклор, народні пісні та видавати їх у місті. Благо, традиція вже була започаткована. Низка українських книг вийшла в Одесі у другій половині ХІХ ст. — початку ХХ ст., які стали здобутком української культури.

У 1873 р. одеський книговидавець Є. Распопов видав "Словницю української або Югової-Руської мови" Фортуната Піскунова. Цікавим є той факт, що наступне видання з'явилося в Києві з часом. У 1875 р. в друкарні Францова (на Італійській вулиці, № 20) було видано збірник творів Ієремії Галки.

Українські діячі на кошти меценатів, серед яких чільне місце посідав Є. Чикаленко, почали видавати переклади світової класики. Одеса в цьому плані посідала далеко не останнє місце. Так, в 1883 році було видано знамениту "Антігону" давньогрецького драматурга Софокла у перекладі Петра Ніщинського. В Одесі ім'я відомого громадського українського діяча, композитора ще не достатньо відоме. Окрім меморіальної дошки, де він проживав по вул. Ніжинській, 52, та фахівців з консерваторії та музичного училища практично мало відоме.

У 1898 році в Одесі було видано "200 пісень", які вийшли за сприяння Є. Чикаленка і вмиль розійшлися по всій Україні. Обкладинку до видання зробив відомий на всю Україну одеський художник Амвросій Ждаха. Слід зазначити, що обкладинка була однією із перших робіт митця.

Особливим піднесенням творчості відомого художника і провісителя А. Ждахи стала ілюстрація перевидання саме в Одесі

першого історичного українського роману Пантелеймона Куліша “Чорна Рада” в 1900 р. Це видання було настільки популярним, що назріла велика потреба його перевидання наступного року⁵.

Окрім видань, які попри жорстку цензуру здійснювались в Одесі, йшов процес поглибленого наукового дослідження мови. Так, в типографії Ульріха в Красному провулку № 3 було видано працю одеського науковця Михайла Красуського “Древность малороссийского языка”, в якій автор підкреслював багатотисячну традицію української мови, яка базувалася на санскриті.

Оскільки не всі здобутки одеських науковців могли бути опубліковані в Російській імперії, то зібрані матеріали часто публікувалися за кордоном. Так, “Словарь російсько-український” Т. 1. (А-К) М. Уманець і А. Спілка, було надруковано у Львові в 1893 році в друкарні НТШ. Звісно, що меценатом видання був Євген Чикаленко, маєтки якого були на теренах сучасної Одеської області в Ананьєвському повіті у с. Перішори.

Уманець — це псевдонім Михайла Федоровича Комарова, відомого українського діяча, організатора українського руху, голови одеської громади, під керівництвом якого й збиралися матеріали до словника. Тому в заголовку й зазначено автора М. Уманець та А. Спілка. Що й означає одеську спілку, тобто громаду.

Слід зазначити, що тоді, коли в підросійській Україні в багатьох містах було неможливим видати твори українських авторів чи навіть фольклору, в Одесі це часто-густо вдавалося через зусилля української громади. Так, у місті було видано, окрім вищезгаданих, твори Г. Кониського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, М. Комарова, фольклорні збірки пісень, колядок, обрядів. Навіть планувалось здійснити повне видання “Кобзаря”. Проте більшість запланованих видань було заборонено.

Завдяки зусиллям сучасного одеського колекціонера Тараса Максим'юка до нас дійшли унікальні видання української класики в науковій, літературній та мистецькій сфері, які часто експонуються в Україні, і навіть такі, яких не мають провідні одеські бібліотеки.

Важливим етапом у ствердженні української мови в Одесі та в усій Україні стало видання в 1903 році альманаху, організоване Миколою Вороним, що мешкав на той час в Одесі, під назвою “З-над

хмар і з долин”, яке стало початком формування модерністського напрямку в українській літературі.

Своєрідним стрижнем українського модернізму стало видання в серпні 1905 року альманаху “Багаття” під опікою Івана Липи, котрий доклав чимало зусиль, щоб зібрати обдаровані таланти української літератури ⁶.

Слід зазначити, що саме одеські видання започаткували модернізм в українській літературі. Цьому сприяла діяльність громади в Одесі, яка довгі десятиліття підтримувала і плекала тісні контакти українських письменників і поетів з різних куточків поділеної України і з-за кордону.

Досить важливим свідченням того, що одеські культурно-освітні діячі не замикалися на суто місцевих українських проблемах, є те, що вони активно співпрацювали з Галичиною та Буковиною, які були під Австро-Угорською владою. Там, звісно, були значно кращі умови для розвитку не тільки української мови, але й політики.

Часто одеські діячі надавали матеріальну підтримку українським виданням за кордоном. Це і “Громада”, яку видавав у Женеві М. Драгоманов, і “Правда”, яку редагував І. Франко. Але особливий та маловідомий факт для одеських дослідників є у виданні за сприянням громади з Одеси у Відні німецькомовного часопису “Rutenische Revu”, який інформував усю Європу і світ про українські проблеми на поч. ХХ ст. Про те, що одеська громада зіграла вагомую роль у цьому виданні, свідчать листи до М. Комарова, якому навіть пропонували, окрім спонсорських внесків та численних дописів із Одеси, ще й редагування видання ⁷.

З початком революційних подій 1905 року в Одесі українське громадянство домагалось запровадження рідної мови в усі сфери життя. Саме в Одесі було створено і зареєстровано першу в підросійській імперії культурно-громадську організацію під назвою “Українське товариство “Просвіта” в Одесі ⁸. Саме це товариство домагалось відкриття української гімназії та інших шкіл у місті. Почало видання українських газет “Народня справа” та “Вісти” які й започаткували українську журналістику у місті.

Студенти Новоросійського університету в Одесі восени 1905 та 1906 років серед революційних домагань висували вимоги відкриття чотирьох українознавчих кафедр та впровадження рідної мови

в учбовий процес⁹. Після невдалих спроб запровадження української мови у навчальний процес (хоча слід зауважити, що рада професорів університету не заперечувала проти цього) кафедри не були відкриті. Тоді приват-доцент Олександр Грушевський на початку 1907 року розпочав курс лекцій з історії України рідною мовою. Перша лекція відбулася у присутності чільних професорів університету. Цей курс читався кілька місяців, проте російська шовіністична преса в Одесі та різні скарги до Ст. Петербурга зробили свою справу. О. Грушевському було зі столиці винесено догану, після якої він змушений був залишити університет і наше місто. Проте його діяльність та домагання студентів не залишилися без загальноросійського розголосу. Михайло Грушевський різко відгукнувся з приводу домагань різнонаціонального студентства в Одесі за українську мову у саркастичній статті, що вийшла у Ст. Петербурзі¹⁰.

Одеське громадянство намагалось увесь час відстоювати права на українську мову. У 1906 році у місті вперше відбулося вшанування пам'яті великого Кобзаря. І в Покровській церкві (знищеній більшовицькою владою) на Олександрівським проспекті священик отець Шаравський виголосив проповідь українською мовою перед численними слухачами.

Відзначення 50-ліття з дня смерті українського Пророка відбулося під знаком заборон. Проте столітній ювілей одесити відзначили в порту, у Св. Миколаївській церкві. А студенти університету та Маріїнської гімназії, котрим було заборонено "чествовать поэта бунтаря" відзначили цей славний ювілей у морі¹¹.

Слід зауважити, що в умовах першої Світової війни Одеса стала своєрідним продовженням української традиції. Після закриття в 1909 р. "Просвіти" у місті було створено "Одеський український клуб" на зразок "Англійського клубу". А з 1912 року в Одесі було створено товариство "Українська хата", яке й продовжило традицію поширення українознавчих пошуків.

З початком війни, коли все українське потрапило під повну заборону, оскільки майже всі "Просвіти" було закрито, заборонено україномовні видання, в Одесі українську традицію було збережено на загальноукраїнському рівні. Коли заборонили "Літературно-науковий вістник" у Києві, його видання поновили в Одесі під назвою "Основа" в 1915 році. Представники одеської громади взялися за

це всеукраїнське видання, яке гідно представило місто в українському русі на початку ХХ століття¹².

Таким чином, ми бачимо, що м. Одеса було активним в процесі українського культурно-освітнього та політичного життя в другій половині ХІХ — початку ХХ ст. Що і проявилось у відстоюванні та впровадженні української мови у загал.

Цей процес завершився у 1917 році, коли українське, та й не тільки, громадянство міста висловилося за підтримку першої української державної формації Центральної Ради у листопаді 1917 року, котра проголосила Українську Народну Республіку.

Література:

1. *Зленко Г.* Не забуваймо, бо це наше. Про першу українську книжку, видану на півдні України // *Чорноморські новини*. — 2002. — № 87. — С. 5.
2. *Болдирев О.* Одеська громада (Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. ХІХ — початку ХХ ст. — Одеса: Маяк, 1994. — С. 13.
3. *Мисечко А.* До традиції святкування Шевченкових днів в Одесі // *Записки історичного факультету*. — Одеса, 2001. — Випуск 11. — С. 261.
4. ДАОО. — Ф. 162. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 27.
5. *Першина З., Похила Л.* До історії видання роману П. Куліша “Чорна рада” в Одесі // *Записки історичного факультету*. — Одеса, 1996. — Випуск 4. — С. 69.
6. ДАОО. — Ф. 164. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 1-20.
7. *Відділ рукописів ОДНБ.* Ф. 128/10 — листи до М. Комарова. Спр. 489. Листи від В. Яворського. — Арк. 50-60.
8. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 3221-а. — Арк. 3.
9. *Мисечко А.* Викладачі й студенти Новоросійського університету в діяльності українського товариства “Просвіта” в Одесі (1905-1909) // *Записки історичного факультету*. — Одеса, 1996. — Випуск 2. — С. 69.
10. *Грушевский М. С.* Вопрос об украинских кафедрах и нужды украинской науки. // *Освобождение России и украинский вопрос (статьи и заметки)*. — СПб, 1907. — С. 186-187.
11. *Олійників О.* Річниця поета і царське свято // *Горизонт*. — 1988. — № 1. — С. 150.
12. *Мисечко А.* Місце одеської “Просвіти” в українському русі на початку ХХ ст. // *IV міжнародний конгрес україністів. Південь України*. — Одеса: Астропринт, 1999. — С. 119.